

Mesail.

Üç Aylık Düşünce Dergisi • Sayı 5 • Yaz 2020

Dosya Konusu:
Malumattan
İlme Metot

Yayın Kurulu

Abdullah Yasir Atalan
Abdullah Yusuf Kabaoglu
Abdullah Eren
Ahmet Utku Akbiyik
Arif Erbil
Hüseyin Emre Sayıcı
Muhammed Bedrettin Toprak
M.Nurullah Güleç
Selim Yaman
M. Yusuf Koçyiğit

Sosyal Medya

Saadet Taşyürek

Grafik Tasarım

Saadet Taşyürek

Kapak Resmi

Photo by Jez Timms

İletişim:

mesail.org
mesaileditoryal@gmail.com

•İçindekiler•

Sanat ve Bilim Arasında Tarih Disiplini ve Metodolojisi

Dr. Zahit Atçıl

7

İyi de Ne Yapmalı?

Dr. Mehmet Özturan

10

Ekonomi Biliminde Metot

M. Nurullah Güleç

12

Etkili Öğrenmenin Sırrı Nedir?

Saliha B. Selman Adıyaman

15

Veri-Sen: Verimizin Hakkını Aramak

Ahmet Utku Akbıyık, Nur Sevenscan

17

Vesilecilik ve Özgür İrade

Abdullah Tarık Ömeroğlu

20

•Editörden•

“Usul olmadan vusul olmaz.” vecizesi, ilim geleneğimizin temel ilkelerinden birinin ifadesidir. İlimde metodu, arayışta sistemi yahut gayede ilkeyi gözetmeyi teklif eden bu anlayış, erken dönemlerden itibaren Müslüman dünyanın bilgi ile kurduğu ilişkinin esaslarından birinin belirleyicisidir. Geniş coğrafyalar ve uzun yüzyıllar boyunca çeşitli ekollerin sağladığı uzlaşılar ve elde ettiği birikimlerin kopuşa uğramaksızın günümüze aktarılabilmiş olması büyük oranda bu metodolojik özene borçludur. Özellikle klasik ilimlerde usul ilimlerine verilen önem, bu ilimlerin sistemli düşünme ve kavramsal uzlaşısı ile oturmuş disiplinler hâline gelişini mümkün kılmıştır.

Bilginin serüvenine Avrupa özelinde bakacak olursak, Bilginin Demokratikleşmesi olarak bilinen süreç, Ortaçağ Avrupası için belirli grupların tekelinde olan bilgi üretiminin, bu tekelden kurtulmasını anlatır. Matbaanın icadı ve yaygınlaşması; kitapların çok sayıda basılmasını, düşük maliyette ve yüksek hızda yayılmasını kolaylaştırdı. Bilgiyi elinde bulundurma gücü, süreç içerisinde tek bir zümreden alındı ve geniş kitlelere yayıldı. Aydınlanmanın da katkısıyla, kaynak itibarıyla sekülerleşen ve demokratikleşen bilgi, zamanla üniversitelerin, şirketlerin ve devletlerin hizmetinde birikmeye devam etti. Daha geniş kitleler tarafından daha fazla üretilen ve tüketilen bilgi, beraberinde bu birikimin nasıl kullanılacağı sorusunu da getirdi. 20. ve 21. yüzyıllar, bu anlamda, görece kolaylaşmış olan bilgiye erişim kadar, bilgiye nasıl yaklaşıldığı, bilginin nasıl tasnif ve analiz edileceği gibi kaygıları da bünyesinde barındıracaktı. Başka bir deyişle, malumat (information) yığınlarını bilgiye (knowledge) dönüştürebilme ameliyesi, en az bilgiye erişim kadar önemli hâle geldi. Okuma biçimlerinden kitap kültürüne, eğitimin yaygınlaştırılmasından dijital formatlardaki kitaplara kadar yaşanan pek çok köklü değişim, usulü yeniden asılın önüne geçirecekti.

Geldiğimiz nokta itibarıyla, herhangi bir alanda var olan bilgi birikimini haiz olmak için bir insan ömrünün yeterli olmayacağı bir noktaya çoktan erişmiş durumdayız. Söz gelimi iyi bir ekonomistin, ekonomi alanının tamamına hâkim olabilmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Ortalama insan yaşamı ve eforu, üretilen bilgi göz önünde bulundurulduğunda, ancak belirli bir dönemde belirli bir coğrafyada ve ekonominin belirli bir alanında uzmanlaşmaya yetebilecek durumdadır. Zira bilgi

üretimi, artık sadece yükseköğretim kurumları, düşünce ve araştırma kuruluşları, araştırmacılar ve sair nitelikli topluluklar tarafından yapılmıyor. Bilgisayar çağında, her hareketimiz bir bilgi sayılıyor. Tıkladığımız her sayfa, ziyaret ettiğiniz siteler, hatta telefon yanınızdayken konuştuğunuz her şey bilgi olarak işleniyor ve farklı amaçlarla kullanılıyor. Hasılı, siz bu satırları okurken, dünyanın bilgi birikimi yazının başındaki noktadan çok daha ileriye gitti bile. Hâl buyken bilgiye erişim değil;bilginin nasıl kullanılacağı, büyük verilerin nasıl temizlenip derleneceği, bu bilgi yığınlarının nasıl analiz edileceği, hatta bu birikimin nasıl daha verimli olarak depolanacağı çok önemli hâlegeldi.

Son birkaç on yılda yükselen “etkin çalışma” yöntemleri literatürü, verimliliği artırmaya yönelik bilgisayar programları, çevrimiçi kurslar, hasılı prodüktivite ile ilgili bütün yenilikler, bahsettiğimiz yığınların getirdiği sorunlara çözüm arayışlarının bir parçası olarak değerlendirilebilir. Ofis programları, istatistik programları ve veri analizi için gerekli kabiliyetler, CV’lerin en çok dikkat edilen bölümleri hâlini aldı. Başka bir deyişle ilim, gelenekte anıldığına benzer şekilde, tasnif ve tertip amelîyesi hâlini aldı. Bir literatürle karşılaştığınızda ona nasıl yaklaşacağınız, nasıl okuma yapacağınız, nasıl not alacağınız, hangi programları kullanacağınız, nasıl veri üreteceğiniz, ürettiğiniz datayı nasıl analiz edeceğiniz, bunu nerede saklayacağınız sorularının her biri büyük önem arz ediyor. Yani, ilmin ilm-i hâlini bilmek, ilmin ta kendisi olmuş durumda.

Bu bakış açısıyla, Mesail ekibi, 5. sayıda “metot” konusuna giriş yapmak istedi. Mutlak manasıyla olmamakla beraber, geniş çerçevesiyle metot konusunu ele ağacağımız bu sayıda, sosyal ve beşeri bilimlerle İslamî ilimlerdeki eğilimleri ve ana akım akademinin paradigmasını ele alacağız. Ayrıca, nazarî boyutuyla, geleneğe, tarihe ve sosyal bilimlere nasıl yaklaşmak gerektiğini tartışmaya açmak istiyoruz. Bunlarla birlikte, pratik katkıları da çok önemsiyoruz ve bu sayımızda araştırma/çalışma metodu gibi modern akademi için elzem olan verimlilik ve üretkenlik konularına da yer veriyoruz.

Dr. Zahit Atçıl, “Sanat ve Bilim Arasında Tarih Disiplini ve Metodolojisi” başlıklı yazısında, tarihi, başka akademik/bilimsel disiplinler ve sanatlardan ayıran asıl şeyin tarih metodolojisi olduğuna vurgu yapıyor. Birincil kaynakları üç ayrı kategoride tasnif eden Atçıl, kaynakların türünün ve içinde bulunduğu bağlamın bilinmesinin tarih çalışmalarına yapacağı katkıyı ele alıyor. Bu anlamda tarih metodolojisinin genel hatlarını çiziyor.

Dr. Mehmet Özturan, “İyi de Ne Yapmalı?” yazısında, çalışma hayatımız için oldukça önemli olan birkaç meseleye işaret ediyor. Neyi nasıl yapmak gerektiği, hangi eylemin/işin en önemli olduğu ve tercihlerde öncelik-sonralık (takdim tehir) ilişkisinin nasıl kurulacağı gibi kritik sorulara pratik çözümler teklif ediyor.

M. Nurullah Güleç, bir disiplin olarak ekonominin son asırdaki dönüşümünü ele alıyor ve ekonomi metodolojisinin felsefi kökenlerini, ekonominin neyi nasıl analiz ettiğini, ekonomi biliminin temellerinden olan varsayımlar ile modellerin gerçeklikle ne ölçüde örtüştüğünü ele alıyor.

Saliha Büşra Selman-Adıyaman, “Etkili Öğrenmenin Sırrı Nedir?” yazısında, öğrenme sürecinde beynin işleyişi ile ilgili bazı temelleri ele alıyor ve öğrenmenin bir bilgiyi bilmenin ötesinde bir sürece işaret ettiğinin altını çiziyor.

Ahmet Utku Akbıyık ve Nur Sevensan, “Veri-Sen: Verimizin Hakkını Aramak” yazısında, günlük hayatımızda emekle veya emeksiz olarak ürettiğimiz bilgilerin veriye dönüştürülmesi konusunu ele alıyorlar ve Alex Pentland’ın veri sendikaları mefhumunun imkânlarını tartışıyorlar.

Ayrıca, dosya konumuz haricinde Abdullah Tarık Ömeroğlu, “Vesilecilik ve Özgür İrade” yazısıyla bu sayımızda yer alıyor.

Biz, Mesail ekibi olarak ilimde metodu ciddiye alıyor, vusulden çok usulü; zaferden çok seferi önemsiyoruz. Buna binaen, beşinci sayımızda dosya konusu olarak masaya yatırdığımız “metot” konusunu -girizgâh mahiyetinde dahi olsa- dikkatlerinize ve istifadenize sunuyoruz.

Mesail Yayın Kurulu Adına

Muhammed Bedrettin Toprak

Sanat ve Bilim Arasında Tarih Disiplini ve Metodolojisi •

Dr. Zahit Atçıl

Tarihin bir bilim mi yoksa bir sanat mı olduğu epeydir tartışılmakta ve henüz tam bir karar da verilememiştir. Başka bir deyişle, tarihçilerin ürettiği bilginin bilimsel bir bilgi mi olduğu veya bir edebi ürün mü olduğu hâlâ netlik kazanamamıştır. 19. yüzyılda başlayan tarihin bağımsız bir disiplin olma serencamında modern tarih yazımının bilimsel ilkeleri olduğu fikri 20. yüzyıl boyunca tadil edildi. Bu süreçte hem ilgilendiği başlıca konularla hem de kullandığı farklı tür kaynaklarla tarihin daha bilimsel nasıl olabileceği üzerine tarihçiler çeşitli metodolojik yaklaşımlar getirdiler; fakat 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren entelektüel olarak yaşanan çeşitli dönüşümlerden tarih disiplini de nasibini aldı. Bu çerçevede tarihçinin kaynakları okuyup bugüne aktarırken aslında bir tür edebi kurgu yaptığını dolayısıyla kesinlik iddiasında bulunmasının söz konusu olamayacağı fikri yaygınlık kazandı. Tabii bu paradigmatik dönüşümden tarih ve ilişkili olduğu sosyal bilimler değil, aynı zamanda tabii bilimler de etkilendi ve üretilen bilginin kesinlik ifade etmekten ziyade belirli şartlar altında geçerli olabilecek bilgi olduğu fikri evrensel bir kanı olarak yerleşti. Dolayısıyla tarihin bilimselliğinin sorgulanması bu disiplinin sınırlarını da aşan daha geniş bir entelektüel sorunun parçasıydı.

Bu noktada şu soruyu sorabiliriz: Tarih bir bilim mi sanat mı? İlk olarak tarihi bilginin tamamen kurgudan arı olduğunu iddia etmek mümkün değil. Hem tarihçinin seçtiği konu hem de kullandığı kaynaklar ve hem de bu kaynaklara yaklaşımı birçok öznel nitelikler barındırmaktadır. Nitekim tarihçinin geçmişte ilgi duyduğu konu, onun kişisel hayatında ve entelektüel dünyasında var olan bazı sorularla bağlantılı olduğu gibi onu geçmişin dünyasına götürecek kaynaklar da tarihçinin dil becerileri ve yorumlama yetenekleri ile de aynı şekilde yakından ilişkilidir. Farkında olsun veya olmasın bir tarihçi şahsi arka planından hareketle bir çalışma konusu belirler ve o konuda kaynaklara ulaşır, sonra bunları kendi yeteneğine göre yorumlar. Başka bir tarihçi, aynı konuya başka sorularla yaklaşabildiği gibi aynı kaynakları okusa bile farklı yorumlarla farkı bir kurgu ile bize sunabilir. Bu açıdan bilimsel olarak kesinlik ifade edebilecek bir tarih bilgisinin artık olmayacağına pek kimse itiraz etmemektedir.

Peki, tarihçinin bir edebiyatçıdan, mesela bir romancıdan, ne farkı vardır? İkisinin arasında pek fark olmadığını iddia eden birçok kişi ile karşılaşabiliriz. Nitekim yukarıda belirttiğimiz gibi tarihçi de romancı gibi bir kurgu ile geçmişe ait bilgi sunar. Romancı belki edebi dil olarak okurun ilgisini çekmeyi ve okuyucuya bir edebi zevk vermeyi amaçladığı için daha farklı görülebilir; fakat kurgusal metin oluşturma açısından tarihçi de olaylar arasında neden-sonuç ilişkileri ve zaman-mekân boyutlarını göz önünde bulundurarak bir metin inşa eder. Dolayısıyla metin oluşturma açısından tarihçi ile romancı benzer işi yapmaktadır; fakat ikisi arasındaki fark, metni oluşturmaya yetecek bilgi elde etme aşamasındaki kaygılar ve metod farklılıklarından ibaret sayılabilir. Başka bir deyişle, araştırma aşamasında tarihçinin metodu ve kaygısı, romancının metodu ve kaygısı ile aynı değildir.

Nihayetinde tarihi başka akademik/bilimsel disiplinlerden ve sanatlardan ayıran şey aslında metodolojisidir. Tarihçi, bu metodolojiyi takip ederek bilgi edinir ve bunları başkalarına aktarır. Peki, bu metodoloji nedir? Bu soruya yaklaşık 200 yıldır çok farklı cevaplar veriliyor olsa da belki herkesin uzlaşacağı iki önemli prensipten bahsetmek yeterli olacaktır. Tarihçiyi başka alanlarla uğraşan bilim adamları ve sanatçılardan ayıran prensiplerin birin-

cisi birincil kaynak kullanımı ve ikincisi de bu birincil kaynakları bağlamında değerlendirerek kullanmaktır. Bu iki husus çok kolay halledilebilir gözükebilir ama işin içine girenler bu prensiplere uygun araştırma yapmanın pek de kolay olmadığını çabuk fark edecektir. Bu aşamada birincil kaynak kullanımı ve bu kaynakların bağlamına dikkat etme meselesi üzerinde durmak yerinde olacaktır.

Her şeyden önce tarihçiler, birincil kaynak ve ikincil kaynak ayrımını önemserler. Geçmişe tanık olan kaynaklar birincil kaynakları teşkil ederken bu kaynakların aktardıklarına dayanarak anlatan kaynaklar ise ikincil kaynaklar olur. Mesela bir savaşa tanık olan bir kişinin anlattığı kaynaklar (Thucydides'in Peloponez Savaşlarını anlatması gibi) birincil kaynaklardır. Daha sonra kaydedilen; fakat olaya tanık olmayan bütün kaynaklar ikincil kaynaktır. Tarihçiler birincil kaynakların geçmişe tanık olması özelliği ile geçmişe aslına uygun yansıtma potansiyeli olduğunu düşünerek önemserler. Peki, birincil kaynaklar kaç türdür? Birincil kaynakların tümünü bu yazıya sığdırmak mümkün değildir; ancak bu tür kaynakları, kabaca üç büyük kategoride toplayabiliriz: 1) geçmişe ait bir olgunun fotoğrafını çeken veya anlık bilgisini sunan kayıtlar (arşiv belgeleri, paralar, mimari eserler, fotoğraflar, tutanaklar vs.); 2) geçmişte olması beklenen olayları bize anlatan normatif kaynaklar (hukuki kaynaklar, ahlak eserleri, uluslararası anlaşmalar, yönetmelikler vs.); ve 3) geçmişte olan olayların nasıl olduğunu aktaran anlatsal kaynaklar (kronikler, menakıbnameler, hatıralar, günlükler vs.). Kayıtlar, geçmişte ne olduğunu; normatif kaynaklar, ne olması gerektiğini; anlatsal kaynaklar ise nasıl olduğunu aktarır. Tarihçi, her zaman her türde kaynak bulamayabilir; ama bula-

bildiği ölçüde incelediği döneme, coğrafyaya ve olguya tanık olan kaynakları bir araya getirip incelediği konuyu anlamaya çalışır.

Birçok çalışmadan gördüğümüz gibi bazen birincil kaynaklar geçmişi tam olarak aktaramayabilir veya farklı birincil kaynaklar, farklı bakış açıları sunabilirler. İşte bu durum ikinci prensibin önemini gündeme getirir: Tarihçi, bu kaynakların her birini kendi bağlamında değerlendirmelidir. Kaynakları oluşturan, bir araya getiren veya yazan kişilerin geçmişteki hayat hikâyeleri, buldukları zaman dilimi, yaşadıkları coğrafya, çevrelerindeki maddi ve kültürel atmosfer, kaynakların aktardığı bilgileri anlamamıza yardım eder. Mesela bir kronik yazarının eserini niçin yazdığını ve kime hitaben yazdığını bilmemiz, o eserdeki bilgilerin hangisini neden seçtiğini ve hangilerini dışarıda bıraktığını anlamamıza yardımcı olur.

Peki, incelenen dönem, coğrafya, kişi, olay veya olgu hakkında tanık olabilecek birincil kaynak yoksa veya eldeki kaynaklar daha sonraki dönemlere aitse tarihçi ne yapmalıdır? Mesela, Osmanlı tarihinin ilk yüzyılı hakkında tanık niteliğinde kaynak çok azdır. Bu dönemi inceleyen bir tarihçi nasıl bir yol izlemelidir? Bu soruya tanık niteliği olan yeni kaynaklar bulmaya çalışmalıdır diye genel geçer bir cevap versek de aslında sadra şifa olabilecek bir kaynak yine de bulunmayabilir veya tarihçinin sahip olduğu yetenekler onu kullanmaya yetmeyebilir. Bu durumda daha sonraki dönemlere ait kaynaklar her ne kadar konu edinilen şeye tanık olmasa bile yine de tarihçi için kullanışlı olabilir; fakat bu kaynakların yazıldıkları dönemin ve yazar(lar)ının sahip olduğu arka planın etkisi ile üretilmiş olabileceği unutmamalıdır. Dolayısıyla kaynakların üretildiği bağlamın bilinmesi içeriklerinde sunulan bilgilerin anlaşılmasını da kolaylaştırır. Hatta tanık olan kaynak olmasa bile sonraki dönem kaynaklarını mukayese ederek bazı tahminlerde bulunabilir.

Tarihçinin kaçınması gereken en önemli mesele belki de anakronizmdir. Anakronizm, en kaba tarifile bilinçli veya farkında olmadan geçmiş olguları farklı zaman dilimi şartları ile değerlendirmek veya çoğunlukla bugünün şartlarını dikkate alarak geçmişe değerlendirmek ve algılamak olarak tarif edilebilir. Başka bir deyişle, geçmişte olmayan bazı şartları sanki varmış gibi hayal etmek veya hayal ettiğimiz şeyi farkında olmadan geçmişe atfetmektir. Genellikle modern zamanlarda çıkmış olan kavram ve olgular (ulus, vatandaşlık, devlet, temsili demokrasi vb.) modern öncesi dönemde olmayan olgulardır ve biz imparatorlukların içinde yaşayan halkları birer ulus olarak görmemiz tarihi gerçeklikle uyumlu olmayabilir. Mesela, 13. yüzyılda Anadolu'da yaşayan halkları Türk ulusu olarak görmemiz doğru olmaz. Ayrıca modern öncesi toplumlarda egemenlik, il-

gili coğrafyada yaşayan halkların değil, hâkim olan güce (hanedan veya oligarşik elite) aitti. Dolayısıyla ulusların kendi toprakları üzerinde egemen olduğu fikri 19. yüzyılda yaygınlaşmaya başlayan bir olgu olup daha önceki zamanlar için düşünülmesi bir anakronizm olur. Bu da tarihçinin geçmişi anlama konusunda kendinden beklenen bakış açısından sapmasına neden olacaktır.

Özetlemek gerekirse, tarih asgari bazı metodolojik prensipleri olan ve bu yönüyle diğer bilim ve sanatlardan ayrılan bir disiplindir. Temelde kaynak kullanımı ve tarihi zaman ve mekânlardaki bağlamın öneminin farkında olmak tarihçiyi hem edebiyatçılardan hem de diğer sosyal bilimcilerden ayıran temel özelliğdir. Yoksa artık hemen hemen hiçbir alan için konuşamayacağımız öznellik ve ön yargıdan bağımsız bir araştırma alanı tahayyül etmek tarih için de mümkün değildir. Diğer taraftan tarihçi, birçok açıdan kaynakları okurken ve onları yorumlarken kendi tecrübesini, öznel sorularını ve kaynakların sunduğu bilgileri belirli bir anlatısal düzen içinde kurgular. Bu yönüyle bir edebiyat/sanat gibi dururken metodolojik prensipleri ile kendine has ilmi bir seviyeyi de bırakmaktan ısrarcıdır.

Zahit Atçıl: İstanbul Medeniyet Üniversitesi Tarih Doktor Öğretim Üyesi olarak görev yapmaktadır.

İyi de Ne Yapmalı?

Dr. Mehmet Özturan

*“Bu yol uzundur, menzili çoktur,
geçidi yoktur, derin sular var.”*

Ne yapmalıyım? Hangi eylemi yerine getirmem benim için en iyisidir? Nasıl iyi bir insan olabilirim? Günlük telaşın verdiği sarhoşluk bu sorulara aymamızı engellese de hayatımızın farklı dönemlerinde bu soruların sinyal gibi yanıp söndüğünü, kendisini fark ettirdiğini biliyoruz. Bu yazı, bu sorulara verilebilecek cevaplara ilişkin genel bir teklif sunmaya çalışacaktır. İyi bir eylemin bağlamdan bağlama ve kişiden kişiye değişebileceğine işaret ederken sabit bir iyi eylemin bulunmadığını, ders çalışırken dahi en hayırlı ameli işliyor olabileceğinizi göstermeye çalışacağım.

“En iyi eylem nedir?” sorusu birçok zihni meşgul etti. Herkes kırılacak odunu, taşınacak suyu bulma telaşında. Sufilere göre bu sorunun –favorim olan- cevaplarından biri, aynı zamanda tasavvufun tanımı olarak verdikleri, şu cümle: Tasavvuf, vakti, evla olan şey için sarf etmektir (Sarfı’l-vakti fi mâ hüve evla). Yine bu sözün bir başka tezahürü şu klasik deyimdir: “En önemliye öncelik vermek gerçekten önemlidir (Taktîmu’l-ehemm mühimm)”. İlk teklifim, bu iki tanımı birleştirerek evla olan ile önemli olan arasında bir bağ kurmak. Bu iki düşünceyi birleştirdiğimizde, evla yani hâlihazırdaki bağlama en uygun eylemin aslında en önemli eylem olduğunu söyleyebiliriz. Diğer bir ifadeyle iyi bir insan, iyi bir Müslüman olmak; insanın ömrünü en iyi işler için harcaması, bağlamsal anlamda en önemli işlere öncelik vermesi anlamına gelir. Demek ki iyi eylemin tespitinde bağlam son derece önemli. Bağlam değişken olduğu için sabit bir iyi eylemler listesini sunmak pek mümkün gözüküyor. Bu noktada, Hazreti Peygamber (a.s)’ın farklı vesilelerle farklı sahabilere kendilerini kurtaracak farklı amellere işaret buyurmasını hatırlamalıyız. Farkındayım, “İyi eylem, bulunduğu bağlam açısından evla yani önemli olandır cevabı”, üniversite sınavlarında derece yapmış birinin başarısının sırrını açıklamaya benziyor. Herkes bu cevaba kulak kesilmişken parlak çocuğun, “Sistemli ve

düzenli çalıştım” demesi gibi bir tat bırakıyor.

Bu türden açık ve sade cevapların nasıl hayata geçirileceği ikinci bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Soruyu şöyle ortaya koyalım: Neyi yapmak benim için önemlidir? Bu sorunun cevabı kesinlikle kişiden kişiye değişir. İlk cevap teklifim şöyle: Neyin imkânı sana sunulmuşsa ne ile donatılmışsan muhtemelen senin en iyi eylemin bu imkân ve donanımlar cinsinden olacaktır. Diğer bir ifadeyle şükür eldeki nimetle türdeş olmalı. Örneğin diyelim ki siz lisans veya lisansüstü eğitime devam ediyorsunuz. Nereden bakarsanız bakın, “Yeter ki evladım okusun.” diyen bir ebeveyne sahipsiniz. Ayrıca kendileri için en iyi eylemi, bilgi ile iştiğal edenleri desteklemek olarak belirlemiş insanları, kurumları, devletimizi de unutmamak lazım. Bu bağlamda bizim için en iyi eylemlerden biri ilim insanı olma rolümüz olarak beliriyor. Zira okumamız için neredeyse her türlü imkâna sahibiz. O halde bu imkânı bilfiil hale getirmek bizim için en iyi eylemlerden biri olacaktır. “Herhangi birinizin elinde bir hurma fidanı varken, kıyamet kopacak olsa, derhâl onu diksin!” sözü bir yönüyle yeşile verilen öneme işaret etse de aslında verilen imkânı bilfiil hale getirmeyi anlattığı da söylenebilir. Tüm bunlardan sonra denilebilir ki “Bu gün Allah için ne yaptın?” sorusu, verilen imkânlar açısından değerlendirildiğinde “Bu gün Allah için ne çalıştın, imkânı sunulan hangi şeyi bilfiil hale getirdin?” sorusuna eşitlenebilir. Ki ben eşitledim, yeter ki çalışın!

Bizim için önemli olanın ne olduğunu tespit yolunda diğer bir kıstas da mutluluk duygusudur. Neyi yaparken mutlusun ve zamanın nasıl geçtiğinin farkına varmıyorsun? Ya da ne türden işleri bitirmek sana büyük bir haz veriyor? Nobel ödülünü kazanan bir biyoloğa ne kadar çalıştığı sorulduğunda “Hiç çalışmadım, bu iş zaten yapmayı sevdiğim bir iş olduğu için hiç çalışıyordum, mesaimi veriyordum gibi hissetmedim” demiş. Bu da

gösteriyor ki, sevdiğiniz şey ile meşgul olurken zaman-sallık ortadan kalkar. Başarının çok çalışmak dışında bir yolu henüz keşfedilmediğine göre zorla çalışıyor hissine kapılmamak için insan iştiğal etmeyi sevdiği şeylerin kendisi için önemli bir eylem olduğunu anlayabilir. Bu yaklaşım bir yönüyle, zahmetine katlanmayı göze alacağınız amaç veya eylemler varsa bunlar üzerinden kendinize iyi eylemler belirleyebileceğinize işaret eder. “Yok, ben görevim olanı severim sevdiğim şeyi görev olarak kabullenebilirim.” diyorsanız bu paragrafı okumamış gibi devam edebilirsiniz. Sonuç olarak diyebiliriz ki, tahsil hayatında yöneleceğiniz alan ve bu alanda bir şeyler gerçekleştirerek varmak istediğiniz iyi insan ideali büyük oranda zamanın nasıl geçtiğini pek hesaplamadığınız, kendinizi kaptırdığınız veya kendisine kapıldığınız alanlar üzerinden olacaktır.

Sevmek yetmez, sevgi emek ister. Bu replik, iyi bir eylemin ince bir işçilik gerektirdiğini anlatır. Bunun için uzun ve odaklı bir biçimde çalışmak gerekir. Farenin biri, deliğine yakın ve kocaman bir dilim peynir görünce bu işte bir iş var demiş. İyi eylemlerin zuhuru birçok sebebe uzunca bir süre sabırla sarılmayı ister. Bu yüzden en iyi eylem biçimlerinden biri “az da olsa devamlı” olan eylemlerdir. Yani, önemli olsa da acil ve hızlı bir biçimde ortaya çıkmayacak işler aslında bizim bireysel değerimizi inşa ettiğimiz işlerdir. Mesela bir dil öğrenmek, bir tez yazmak hep bu cümledendir. Bir günde dil öğrenemez, bir günde tez yazamazsınız. Bunun yanında titizlik gerektirmeyen, hızlı bir biçimde halledilecek işlerin önemsiz olduğunu söylemiyorum. Demek istediğim farenin işaret ettiği şey, bu kadar büyük ve yakın bir peynir dilimi olması pek hayra alamet değildir. Takdir edersiniz ki bir anda bitirilemediği için azar azar yapmak durumunda olduğumuz işler uzun bir zamana yayılır. Uzun zamana yayılan her iş, onunla hemhâl olmanız için sabırlı olmanızı bekler. O işi sevmediğiniz sürece de gereken sabrı gösteremeyebilirsiniz.

“İnsanların en hayırlısı onlara en fazla faydası doku-

nandır”. İnsanların en iyileri arasına girmek için topluma, ümmete faydası dokunur bir eylemde bulunmamız gerekiyor. Yazı boyunca bu idealin, bize, dini bir ibadet gibi görünmeyen eylemler içinde gizli olabileceğini göstermek istedim: İyi bir insan olmanın gereği eylemler hemen her bağlamda farklı şekillerde farklı failer eliyle ortaya çıkabilir. Ders çalışarak, sınavlara hazırlanarak, tez yazarak, dil öğrenerek, sanat icra ederek bunu gerçekleştirebileceğinize sizi ikna etmeye çalıştım. Bu farkındalığın ilk adımı, sizin için neyin önemli bir eylem olduğunu tespit etmenizden geçiyor. Bağlamınıza yuvalanmış bu gizli cevher için sondaj noktaları; imkânlarınız, donanımlarınız ve huzur duyarak zamanın dışına sarktığınız eylemler sahasında. Önemli eylemlerimizi tespit etmediğimiz takdirde her ne eylesek eyleyelim, iyi eylem illüzyonuna kapılmak işten bile değil: “Onların dünya hayatında çalışmalarını boşa gitmiştir. Oysa onlar güzel işler yaptıklarını sanıyorlardı”.

Mehmet Özturan: İstanbul Medeniyet Üniversitesi Felsefe bölümünde Doktor Öğretim Üyesi olarak görev yapmaktadır.

Ekonomi Biliminde Metot •

M. Nurullah Güleç

Ekonomi bilimi neyi nasıl analiz eder? Metodun felsefi kökenleri nedir? Ekonomik modelleme nasıl olur? Modeller gerçeği ne kadar yansıtır ve varsayımları ne kadar gerçekçidir? Bu gibi sorulara cevap verebilmek için ekonomi biliminin son zamanlarda yaşadığı iki büyük dönüşümü analiz etmemiz gerekiyor.

Tarihsel olarak ekonomi, daha liberal görüşleri savunan ekonomi bilimi, genelde rekabeti ve küreselleşmeyi savunan bir pozisyon almıştır. [1] Bununla birlikte daha bireysel, sadece kendi çıkarını düşünen insanları temel analiz birimi olarak almıştır. Bunları temellendirmek için teorik argümanları kullanmıştır. Bu teori çok basitleştirilmiş bir ekonomiden gittikçe kompleksleşen bir yol izler. İlk olarak hayali bir adada tek başına yaşayan Robinson Crouse'dan oluşan bir ekonomide üretim, tüketim ve bölüşümün nasıl olduğunu gösteren modeller ile başlanır. Daha sonra bir değil, iki ada olduğu veya bir adada birden fazla kişi olduğu durumlarda bu modelde nelerin değiştiğini ele alarak sonunda çok daha kompleks bir ekonomiyi temsil edecek bir teorik model elde eder. Bütün bu modellerde, bireylerin karar alırken maksimize ettiği matematiksel bir fayda fonksiyonu olduğu varsayılarak bu şekildeki bir bireyin neyi ne kadar talep edeceği hesaplanarak bütün ekonominin meşhur talep ve arz grafiği elde edilir.

İktisat biliminin ilk ortaya çıktığı zamandaki formu olan klasik iktisat, politik iktisat denilen aslında felsefe politika bilimini de kapsayan bir konumda idi. Neoklasik iktisatçılar bu fikirleri formel, bugün iktisadın en fazla kullanılan araçlarını geliştirdiler. Fayda fonksiyonu, talep ve arz gibi iktisadi araçlar bu dönemde geliştirildi. 1940'larda meşhur teorisyen Keynes'in görüşlerinin öne çıkması ile ekonomi disiplininde devletin ekonomiye yön veren bir rolünün olması gerektiği düşüncesi savunulmaya başlandı. Bu durum 1970'lerden sonra Chicago Okulunun güç kazanması ile değişerek

yerini market temelli bir dünya görüşüne bıraktı. Devletin ekonomiyi olabildiğince piyasalara bırakması ve serbest ticarete açılması gerektiğini savunan bu görüşler ekonomi biliminin temel itikadı olarak ele alınmaya başlandı. Neoliberal düşüncenin gittikçe önem kazanması ile teorik çalışmalar 1970'ler ile 1990'lar arasında tavan yaptı.

Ampirik Dönüşüm

1990'lar sonrasında ekonomi disiplininde teori yoğunluğu azalmaya başladı. Buna literatürde ekonominin ampirik dönüşümü (empirical turn) adı veriliyor. Mikroekonomiyi hariç tutarsak, hemen hemen bütün alt dallarda durum bu şekilde. Öyle ki, 1980'lerde kalkınma ve çalışma ekonomisi alanında yazılan makalelerin sadece %60'ı ampirik iken, bu oran günümüzde %95'lere kadar **çıkıyor**. Bu durumun birçok nedeni olabilir. Akla ilk gelen neden, bu teorilerin ekonomik realiteyi açıklama konusunda yaşamış oldukları zorluklar. Bir diğer açıklama ise çok kompleks hesaplamaların yeni bilgisayar programları tarafından kolayca yapılabilmesi. 1950'lerde haftalarca süren veri işleme ve analiz süreçleri bugün saniyelere kadar indi. Bunun yanında bilgisayar ve internetin gelişmesinin hayatın birçok alanına dair yeni veri setlerinin oluşturulması ve yayınlanmasını sağladı. Bütün bunlar, ekonominin veri ve ampirik çalışmalar odaklı bir disiplin hâline gelmesine neden oldu.

Veri imkânlarının zengin olması, bu veriyi analiz etmek için kullanılan metotların da gelişmesine katkıda bulundu. Bu gelişmeler için en önemli motivasyon, herhangi iki fenomen arasında nedensellik ilişkisini keşfetmek oldu. Yani iki değişken arasında korelasyonun ne zaman bir değişkenin diğerine sebep olduğunu anlamak için çeşitli yöntemler geliştirildi. Bu yöndeki gelişmele-

rin ruhunu anlamak için Enstrümantal Değişkenler (Instrumental Variables) metodunu örnek olarak ele alabiliriz. Örneğin, bir okulun maddi kaynaklarının o okulun eğitim alanındaki başarısına olan etkisini ölçmek istediğimizde buradaki korelasyon yanıltıcı olabilir çünkü zengin kaynakları olan bir okulun eğitim başarısının yüksek olması nedensellik ilişkisini zorunlu kılmaz. Bunu engelleyen iki misal verebiliriz. Birincisi tersten nedensellik, yani o okulun eğitim alanındaki başarısının yüksek olması gelir imkânlarını artırmış olabilir. Bir diğeri ise eksik gölge değişkenler (omitted variables), yani hocaların kalitesi gibi ihmal edilen bir değişken hem okulun eğitim kalitesini hem de gelirlerini etkiliyor olabilir. Bu durumu çözmek için araştırmacılar, bu iki tuzaktan bizi kurtaracak enstrümantal değişken arayışına giriyorlar. Bunun da güzel basitleştirilmiş bir örneği, bir okulun 100 sene önce sahip olduğu emlakların bugünkü değerleri. Yani bu değişken hem okulun maddi kaynaklarını çok ciddi etkiliyorken tersten nedensellik ve eksik değişkenler probleminden beri oluyor. Eğer bir okulun 100 sene önce sahip olduğu emlakların değerleri ile okulun eğitim kalitesi arasında bir ilişki bulabilirsek burada bir nedensellik iddia etmek—her ne kadar bazı itirazlar baki kalsa da— daha çok mümkün oluyor.

Metodoloji alanında gelen bu değişiklik aynı zamanda ekonominin geleneksel alanlarından çıkarak diğer bilimlerin alanına giren konuları da ele alması ile sonuçlandı. Ekonomi bilimi aileyi, kültürü, devleti ve dini kendi metodlarını kullanarak analiz etmeye başladı. Bu olgu ekonomi biliminin emperyalizmi anlamına gelen “economics imperialism” kavramı ile ifade edildi. Bu kavramı ilk defa ortaya atan Lazear’a göre ekonomi bilimi, diğer sosyal bilimlerin aksine gerçek bir bilim olduğu için o bilimlerin alanlarına girme hakkı kazandı. [2] Bu yaklaşım, ekonomi biliminin diğer sosyal bilimlerin sahip olduğu birikimi göz ardı ederek kendi metodunu ve teorik çerçevesini bu disiplinlerdeki araştırmacılara dayattığını ima etmekte.

Bu durum iktisat hakkındaki olumsuz kanaatlerin kaynağını anlamamıza yardımcı oluyor. Ekonominin metodundaki hiçbir ilke, diğer sosyal bilimlerin birikimlerini kullanmaya engel değil; fakat ekonomi bilimini icra edenlerin genellikle sahip olduğu kanaatler ve hatta yukarıdaki örnekte olduğu üzere diğer bilimlere yönelik kibirli tutumları ekonomi hakkındaki algıyı şekillendiriyor. Yazıda bahsedilen dönüşümler aslında ekonomi biliminin kendini güncelleyebildiğini gösteriyor. Bunun da en güzel örneği aşağıda bahsedeceğimiz davranışsal iktisat alanındaki gelişmeler.

Davranışsal İktisat

Ekonomi biliminde yaşanan ampirik dönüşümün yanı sıra teorik anlamda da çok ciddi bir paradigma değişikliği yaşandı. Davranışsal iktisat, insanların karar alma

mekanizması hakkındaki indirgemeci varsayımlara meydan okuyarak daha gerçekçi bir model ortaya koydu. Bu iki dönüşümün de birbirini beslediğini söyleyebiliriz. Verilerin genişlemesi, teorilerin test edilerek onların geçerli olmadığı yerleri tespit etmeyi kolaylaştırdı. Bir taraftan da teoride yaşanan değişiklik bunları test etmek için daha fazla ampirik çalışma ihtiyacını tetikledi.

Bu sahadaki öncü çalışmalar, psikoloji bilimindeki birikimden faydalanıp bunları geliştirerek ekonomi biliminin jargonuna uygun bir şekilde ifade etti. Başlangıçta az sayıda akademisyenin ekonominin ana akımına muhalif bir çizgide geliştirdiği araştırmalarla ilerlerken bir noktadan sonra ana akım tarafından kabullenmeye başladı. 2002 yılında bu alanın duayenlerinden olan Daniel Kahneman’a verilen Nobel ödülü de bunu tes-cilleledi.

Ekonominin insan davranışları hakkındaki klasik varsayımların yanlış olduğunu gösteren deneyler, ekonomistleri ikna etmede önemli bir rol oynadı. Ekonomistler, biraz geç de olsa, rasyonel bir şekilde her ihtimali hesaplayarak kârı maksimize eden bir insan tipinin olmadığını fark ettiler. İnsanlar, karar alırken birçok farklı şekilde rasyonaliteden sapıyor. Davranışsal iktisadın öncüleri bunları tespit ederek bu sapmaların mahiyetini açıklamaya başladılar. Bu sapmalara bir örnek vermek gerekirse, insanların herhangi bir finansal karar alırken şimdiki zaman ön yargısına (present bias) sahip olduğuna dair yapılan çalışmaları gösterebiliriz. Bu çalışmalara göre insanlar bugün için rasyonel olmayan bir tercihe sahipler. Örneğin; insanların çoğunun bir malı yarın yerine bugün almak için ödeyeceği miktar, 10 gün sonra yerine 9 gün sonra almak için ödemeyi kabul edeceği miktardan çok daha fazla.

Yapısal Metotlar

Bu iki büyük dönüşümden bahsettikten sonra, ekono-

mide ampirik çalışmaları, teori ile birleştiren yapısal metotların(structural methods) ekonomi alanındaki kullanımından bahsetmek istiyorum. Bu metotlar, bahsettiğimiz ampirik dönüşümden sonra teorilerin ekonomide hangi şekillerde kullanılmaya devam ettiğini gösteriyor. Bu metotla yapılan çalışmalar şu an ekonomide en sofistike ve kompleks araştırmalar olarak kabul görüyor çünkü bu metot hem teori hem de veriyi bir araya getiriyor ve bir yönü ile daha önce bahsettiğimiz iki devrimsel değişimin getirdiği öğeleri içinde barındırıyor.

Bu metodu kullanmak için spesifik bir sektördeki temel aktörlerin karar alma mekanizmalarını modelleyen teorik bir çerçeve gerekiyor. Bu çerçeve, o spesifik sektörün kendine has özelliklerini dikkate alarak oluşturuluyor. Teorik model, bazı parametreler konusunda bir varsayımda bulunmayarak bunun veri tarafından seçilmesine olanak sağlıyor. Kompleks ekonometrik yöntemlerle verinin hangi parametreleri işaret ettiğini göstermek de bilgisayar programlarına düşüyor.

Bir örnek vermek gerekirse teorik model eğer insanların yatırım araçları konusunda tercihi ile alakalı ise ortalama risk iştahı konusunda bir varsayımda bulunmayarak verideki gerçekleşen tercihlere göre bu parametrenin tespit edilmesini sağlıyor. Yine başka bir örnekte, insanların bir ürünü seçerken hangi özellikleri ne kadar dikkate aldığı konusunda verinin karar vermesini sağlıyor.

Bu yöntemin bir avantajı da bu parametrelerin belirlenmesinden sonra teorik model yardımı ile potansiyel politika tercihlerinin kime ne kadar fayda sağlayacağı ile alakalı bir tahminde bulunuyor olması. Yani örneğin bir sektördeki rekabeti artırıcı düzenlemelerin, tüketicilerin refahını arttırıp arttırmadığı ya da arttırıyorsa ne kadar arttırdığı ile alakalı çok daha isabetli tahminleri yapmaya imkân sağlıyor.

Sonuç

Ekonomi biliminin kullandığı metotların zaman içerisindeki değişimi ile alakalı kısa bir özet yaptık. Ekonominin kötü şöhretinin olduğu bazı yönler söz konusu: İdeolojik olarak markete dayalı çözümleri savunmak, realist olmayan bir davranış modeline sahip olmak bunlardan bazıları; fakat bu eleştirilerin çoğu aslında disiplinin bundan önceki geçmişi ile alakalı. Ekonominin gelmiş olduğu noktayı şu söz çok iyi özetliyor: Bütün modeller yanlış; ama bazıları faydalıdır. Buna göre eldeki veriyi açıklayabilen, bize verideki nedensellik ağı ile alakalı yeni bir şey söyleyebilen araştırmalar makbul görünüyor. Son yıllarda metodoloji alanındaki yenilikler bu konuda ekonominin önemli bir yol katettiğini gösteriyor. Özellikle nedensellik ilişkisini tespit için geliştirilen ekonometrik yöntemler ekonominin elini bir hayli güçlendirdi. Davranışsal iktisat alanındaki yenilikler ve de yapısal metotlar da ekonominin vizyonunu genişleterek dar ide-

olojik kalıplardan bir nebze de olsa çıkmasını sağladı. Bunların yanında ekonomistlerin tarihsel olarak bazı öngürlere sahip olduğunu ve bunların bazısını sürdürdüğünü söylemem gerekiyor. Ayrıca, ekonominin bazen aşırıya kaçan matematik kullanımının ve felsefi olarak metodolojik bireyselliği benimsemesinin ekonomik analizlere bazı kısıtlar getirdiği de açıktır; fakat tüm bunlara rağmen, ekonomi disiplininin dünyanın ortak birikimine önemli katkılar sunmaya devam edeceğini düşünüyorum.

M. Nurullah Güleç: Duke Üniversitesi'nde Ekonomi doktorası yapıyor.

[1] Bu konuda daha geniş bilgi için Dani Rodrik'in *Economics Rules* kitabına başvurulabilir.

[2] Lazear, Edward P. "Economic Imperialism." *the Quarterly Journal of Economics* 115.1 (2000): 99-146.

Etkili Öğrenmenin Sırrı Nedir ?

Saliha B. Selman-Adıyaman

Öğrenme, anne karnından başlayarak hayat boyu insan gelişiminde rol oynayan en önemli faktörlerden biridir. Bebeklik ve çocukluk döneminde iletişim, davranış, sosyal ve diğer temel becerilerin gelişiminin kaynağı olan öğrenme, okul çağında ise akademik başarının merkezinde yer alır. Bireyin gelişiminde ve hayatını sürdürmesinde belirleyicidir, bazen okuldaki bir dersten veya katıldığımız bir programdan, bazen de bir kitap okuyarak bilgiler öğreniriz. Bu da bilişsel, duygusal ve/veya davranışsal değişimlere sebep olur; fakat öğrenilen her bilgi aynı derecede kalıcı olamamakla birlikte davranışları değiştirme noktasında aynı etkiyi oluşturmamaktadır. Bu da araştırmacıları “İnsan en iyi nasıl öğrenir?” sorusuna cevap bulabilmek için öğrenme yollarını araştırmaya yöneltmiştir. Bu sorunun cevabı bu yazıda beynin işleyişiyle ilgili bazı temel kuralları anlamak yoluyla aranacaktır. Beynin nasıl çalıştığına dair birkaç basit kuralı anlayarak beynin nasıl öğrendiğinin net bir şekilde anlaşılması, öğrenmeyi farklı bir şekilde görmenizi sağlayacaktır.

Beyinde her birinin diğerleriyle binlerce bağlantısı olan yüz milyar kadar nöron vardır. Öğrenme sürecinde, nöron adı verilen bu beyin hücrelerimiz aktif hâle gelir. Öğrenme, beyinde biyolojik ve kimyasal değişikliklere yol açar ve beynin fiziksel yapısını değiştirir. Öğrenme sürecinde beyindeki değişikliklerle ilgili iki ana süreç vardır. İlki, nöronlar arasındaki sinaptik bağlantıların oluşumuyken (bkz. yapısal plastisite; Butz, Wörgötter, & van Ooyen, 2009; Hering & Sheng, 2001) ikinci süreç ise bu sinaptik bağlantıların iletim verimliliğiyle ilgilidir (bkz. sinaptik plastisite; Bi & Poo, 2011; Hebb, 1949).

Nöronlar birlikte aktive olduklarında aralarında yeni bağlar (sinapslar) oluşur. Her yeni öğrenme, belirli nöronların aktif hâle gelmesine neden olur ve aynı anda aktive olan diğer nöronlarla birbirlerine bağlanırlar.

Beyin, bu şekilde birlikte aktive olan nöronların sinaptik bağlantılar kurmasıyla sürekli olarak yapılanmakta ve gelişmeye devam etmektedir. Tekrar etme yoluyla sık sık birlikte aktive olan nöronlar, bir süre sonra sinaptik bağların güçlü olduğu belirli devreler hâline gelmektedir ve işte bu mekanizma, zihinsel modelleri oluşturmaktadır (Müller et al., 2020). Beyindeki belirli devrelerin aktive edilme yolları, gördüklerimizi veya duyduklarımızı algılamaktan başlayarak daha soyut düşünce ve muhakemeye kadar değişen zihinsel aktivitemizin doğasını belirler. Duyduğunuz, gördüğümüz, okuduğumuz, ilgilendiğimiz her şey -kısacası her deneyim- beynimizin yapısını bu nörobiyolojik mekanizma yoluyla şekillendirmektedir. Bu inanılmaz nörobiyolojik mekanizma aslında beyin yapısının ömür boyu değişebileceğini gösterir. Nöroplastisite ile ilgili yeni çalışmalar, insanların maruz kaldıkları deneyimlerin beyin gelişimini doğrudan şekillendirebileceği bakış açısını desteklemektedir (Bick & Nelson, 2017; Power & Schlaggar, 2017).

Nöronlar arasındaki sinaptik bağlantıların gücü zamanla değişir, bu da nöronlar arası iletim verimliliğini etkiler. Beynin birçok işlevi gibi, bu sinaptik bağlantıları da kas gibi düşünebiliriz, ne kadar çok kullanırsak o kadar güçlü olur. Nöronlar arasındaki bağlantıların artan gücü, bu ağların tekrarlanan aktivasyonlarından kaynaklanır. Yapılan beyin çalışmaları, tekrar edilen bilgilerin beyindeki sinaptik bağlantılarının güçlendiğini -bunun da nöronlar arası iletişimin daha hızlı ve daha verimli olmasına neden olduğunu- tekrar edilmeyen bilgilerin ise zayıfladığını göstermektedir (Grill-Spector, Henson, & Martin, 2006). Yani, bir bilgi veya beceri ilk defa öğrenildiği zaman nöral bağlantı oluşsa da tekrar edilmezse bu bağ zayıflar; ancak tekrar edildikçe güçlenerek kalıcı olabilir ve böylece nöral seviyede öğrenme gerçekleşmiş olur. Beyinde nöral bağlantının kurulduğu ilk aşama, bu bağlantının tekrar yoluyla güçlendirildiği ikinci aşama ile devam ederek bütün bir öğrenme süre-

cinin ana kısımlarını oluşturur. Etkili ve kalıcı öğrenme, tekrar etme yoluyla nöral bağların güçlenmesi sonucu gerçekleşir. Bir başka deyişle, beyindeki yapısal bağlantının güçlü olması için bilgileri sürekli tekrar etmek gerekir. Biz, neyle tekrar tekrar ilgilenirsek, hangi bilgileri tekrar edersek o bilgiler beynimizde daha güçlü bağlantılara sahip olur; tekrar edilmeyen bilgiler ise zayıflar. Dolayısıyla beynin işleyiş kurallarına göre, bildiğimizi sandığımız bilgiler tekrar edilmediği takdirde; bu nöral seviyede etkili bir öğrenme sayılmayacak; bilginin kalıcılığının sağlanması ve davranış değişikliği oluşturması açısından yeterli olmayacaktır.

Bu mekanizma, öğrenmede bir bilgiyi bilmenin ötesinde bir sürece işaret ediyor. Bu süreç, oluşan bağın tekrar tekrar aktive edilmesiyle –tekrar etmek- ilgili. Dikkatimizi sürekli olarak neye verdiğimiz, kendimizi tekrar tekrar ne ile meşgul ettiğimiz bu süreçte belirleyici. Tekrar ettiğimiz bilgi, beyinde o bilginin nöral bağlantısını güçlendirmekte ve bu bağlantısı güçlenen nöral yollar günlük hayatımızdaki düşünce, duygu, davranış biçimlerimizin temelini oluşturmaktadır. Böylece günlük olarak ne ile ilgilendiğimiz, beynimizi yapısal olarak şekillendirmekle kalmayıp düşüncelerimizi, davranışlarımızı, kararlarımızı anbean etkileme potansiyeline sahip olmakta. Tekrar ettiklerimiz, bugünümüzü ve geleceğimizi şekillendirmekte ve bunu beynin içindeki sinaptik bağlantılar yoluyla yapmakta.

Peki, bu bilgiler ışığında günlük deneyimlerimizi en etkin öğrenmemize yardımcı olacak şekilde nasıl kullanabiliriz? Tekrarlamak yoluyla! Tekrar ile öğrendiğimiz yeni bilgileri, güçlü ve kalıcı zihinsel beceriler hâline getirebiliriz. Daha önce tekrarın önemli olduğunu belki de defalarca duymuşuzdur; fakat nöroplastisite ile ilgili bilimsel araştırmalar, tekrarın beynin aktivasyonu ve yapısını nasıl değiştirdiğiyle ilgili fizyolojik temelleri kanıtlayarak öğrenmenin altında yatan bu sırrı görmemizi sağlamaktadır. Nöral yolları nasıl geliştireceğimizi ve güçlendireceğimizi bildiğimiz sürece istediğimiz çoğu şeyi değiştirebiliriz ve herhangi bir bilgi veya beceriyi hayatımızın rutin bir parçası hâline getirebiliriz.

Şimdi, bu mekanizmanın nasıl çalıştığını günlük hayattaki bir örnek üzerinden ele alalım. Dikkatimizi bir şeye yönlendirdiğimizde hem beyin aktivitesini hem de nihayetinde beynin yapısını değiştirebilecek yeni bir deneyim gerçekleşmektedir. Örneğin, araba kullanmayı öğrenmek istediğimiz zaman sadece araba kullanmakla ilgili gerekli bilgileri dinlemek veya kitaptan okumak yeterli midir? Hayır. Arabanın koltuğuna oturup arabayı sürmeyi denemek ve sonrasında çokça tekrar etmek gerekir. Tekrar; işte bu işin sırrı, gerçek öğrenmenin sırrıdır. Buzdolabına arabayla ilgili bilgileri içeren yapışkan bir not koymak davranışsal değişime neden olacak yeterli bir tekrar değildir. Araba kullanmayı öğrendikten sonra eğer çok uzun süre ara verirsiniz de nöral bağın

uzun süre aktive edilmemesinden dolayı bu beceride zayıflama olacaktır. Hayatın birçok farklı alanındaki öğrenme süreçleri de bu nörobiyolojik mekanizma yoluyla benzerlik gösterir. Örnekler, bir çocuğun kaşık tutmayı öğrenmesinden, derste anlatılan bir konunun öğrenilmesine ya da bir dil öğrenmeye kadar genişletilebilir. Bir şeyin, bir bilginin, becerinin veya davranışın kalıcı olmasını sağlamak için tekrar eden anlamda bir şey yapmak gerekmektedir.

Beynimizin her gün deneyimlerimiz tarafından şekillendiğini ve değiştiğini bilmek; alışkanlıklarımızı değiştirmek, daha etkili öğrenmek ve hayatımızı değiştirmek konusundaki anlayışımızı önemli ölçüde değiştirecektir. Tekrar etmek yoluyla nöronlar arasındaki yüz milyonlarca bağlantıyı değiştirebilme gücü, Allah'ın insan beynini dizayn sanatının bir eseridir. Tekrar ile nöronlar arasındaki bağlantıları yeniden şekillendirebilir ve beynimizin daha iyi öğrenmesini sağlayabiliriz.

Saliha B. Selman- Adıyaman: Wisconsin Üniversitesine Psikoloji alanında doktorasını yapıyor.

Bi, G., & Poo, M. (2001). *Synaptic modification by correlated activity: Hebb's postulate revisited*. *Annual Review of Neuroscience*, 24, 139-166.

Bick, J., & Nelson, C. (2017). *Early experience and brain development*. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Cognitive Science*, 8(1-2), 1-7.

Butz, M., Wörgötter, F., & Van Ooyen, A. (2009). *Activity-dependent structural plasticity*. *Brain Research Reviews*, 60(2), 287-305.

Grill-Spector, K., Henson, R., & Martin, A. (2006). *Repetition and the brain: Neural models of stimulus-specific effects*. *Trends in Cognitive Sciences*, 10(1), 14-23.

Hebb, D. O. (1949). *The organization of behavior: A neuropsychological theory*. New York: John Wiley and Sons, Inc.

Hering, H. & Sheng, M. (2001). *Dendritic Spines: Structure, dynamics and regulation*. *Nature Reviews Neuroscience*, 2(12), 880-888.

Müller, M., Papadimitriou, C., Maass, W., & Legenstein, R. (2020). *A Model for Structured Information Representation in Neural Networks of the Brain*. *ENeuro*, 7(3), 1-17.

Power, J., & Schlaggar, B. (2017). *Neural plasticity across the lifespan*. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Developmental Biology*, 6(1), 1-9.

Veri-Sen Verimizin Hakkını Aramak •

Ahmet Utku Akbıyık
Nur Sevencan

Şirketlerin ve siyasi partilerin elinde sihirli bir değnek olsa ilk isteyecekleri şey, muhatap oldukları bireylerin neye ilgi duyduğu, neyi istediği bilgisi olurdu. Vatandaş ne istiyor bilsek de vatandaşı memnun etsek; o da bunun karşılığında bize parasını veya oyunu verse, hatta ne istediğini bilsek de ona göre yeni ikna yöntemleri geliştirip vatandaşı ürünüme veya yanımıza çeksek. Sosyal medya üzerinden toplanan bilgiler bir açıdan bunu sağlamakta. Facebook üzerinden bir reklam vermek istediğinizde, aradığınız profili hedeflemek için önünüze yüzlerce seçenek çıkıyor. Sporla ilgilenen, 20-25 yaş aralığında, üniversite okuyan bir Türk gencine reklamınızı iletebilirsiniz. Yunanistan’da Almanca konuşan ve resim ile ilgilenen 40 yaşındaki bir teyzeye de reklamınızı doğrudan ulaştırabilirsiniz. Kişisel veriler üzerinden kurulan bu sistemde bizi iliklerimize kadar tanıyan bilgi ağları mevcut. Bu verilerin ne olduğunu insanlar bilmemekte ve dahası kontrolüne de sahip değiller. Bu durumla bazılarımız ilgilenmiyor, bazılarımız ise bu durumdan korkuyor.

Büyük bir petrol yatağının üstünde oturuyorsunuz; ama bu petrol yatağı bütün mahallelinin evinin altından geçtiği için bu petrolün çıkartılmasının iki yolu var: mahalle olarak örgütlenip bu petrolü çıkarmak ya da dışarıdan bir petrol şirketinin gelip sessiz sedasız bu petrolü altınızdaki ele geçirmesi.

Sene 2020. Dünya’nın COVID-19 kriziyle boğuştuğu bir dönemde Alex Pentland’ın editörlüğünü yaptığı Yeni Ekonomi’yi İnşa Etmek adlı kitapta, sosyal medyada veya haber sitelerinde yer alan verilerimiz için zamanımızın “petrolü” kavramı kullanılıyor. Pentland, bu petrolden sadece büyük şirketlerin faydalanmasını dijital ekonominin en büyük sorunlarından biri olarak görüyor. Çözüm olarak da vatandaşların bir araya gelip veri sendikaları kurmalarını öneriyor. Kitabın ilk bölümünde veri sendikacılığının nasıl yapılabileceği detaylı bir biçimde anlatılıyor. Bu yazıda verinin nasıl bir altın

madeni olduğunu ve Pentland’ın önerdiği veri sendikaları modelini ele alacağız.

Dijital İz, Namıdiğer Altın Tozu

Tıpkı ormanda yürürken bıraktığımız izlerimiz gibi çevrim içi ortamda yaptığımız bütün aktivitelerin de bıraktığı bir iz var. Facebook’ta beğendiğimiz fotoğraf, haber sitesinde okuduğumuz haber, Google’da arattığımız adres, internette yaptığımız alışverişler, tıkladığımız reklamlar, atladığımız reklamlar... Bunların hepsi bize birer iz oluşturuyor. Bu verilerin bizim haberimiz olmaksızın birtakım şirketlerden diğer şirketlere satıldığı ve nihayetinde bizlere hedeflenmiş haber veya içerikler olarak döndüğü artık herkesin malumu. Peki ya çözüm?

Veriler Gerçek Anlamda “Yeni Petrol” mü?

Çağımızın ekonomisi “ilgi ekonomisi” olarak da adlandırılabilir. Üretim seviyeleri o kadar arttı ki artık mesele, üretmekten ziyade tüketiciyi ürünü almaya ikna etmek. Aşırı üretimde kazanan taraf insanların gözlerine ve kulaklarına sahip olan olacak.

Nasıl tarıma dayalı ekonominin temel sermayesi toprak; sanayinin kömür ve petrolse ilgi ekonomisinin de veri. Endüstri devrimi sonrası sermaye sahiplerinin bu yeni ekonomik düzenden orantısız bir biçimde faydalanmaları sonucunda işçi örgütlenmeleri ve sendikalar ortaya çıkmıştı. İnsanların emeğinin birleşiminden büyük ürünler ve faydalar elde edilmekteydi. Bu faydanın nasıl paylaşılacağı konusunda sendikalar işçilerin haklarını korumaya çalışan birer kurum oldular.

İlgi ekonomisi, dijital ekonomi ya da popüler bir kavramla tanımladığımız yeni ekonomik düzende de durum pek farklı değil. Milyarlarca insanın dijital izlerinden sadece bir avuç şirket orantısızca kâr etmektedir.

İnternette gezerken ortaya çıkan değerden fayda sağlamaktayız ve bize bağlı ortaya çıkan o değeri birileri başka birilerine bizden habersiz satmakta.

Peki, bu süreçte insanlar verilerinin kontrolünü ele almak için bir çaba sarf edecek mi? Veri güvenliği nasıl sağlanabilir? Avrupa Birliği'ndeki düzenlemeler ile verimizi toplayan çoğu şirket mail yolu ile ulaşarak bizden birkaç yıl önce onay aldı. Buna rağmen, Şartlar ve Koşullar (Terms and Conditions) kısımlarını hızlıca onaylayıp geçtiğimiz şu günlerde bu pek de bir çözüm olarak gözükmüyor. Verilerin şirketler arasında rızamız olmadan alınıp satıldığını düşünürsek kişisel veriler nasıl korunabilir? Bu konuda Alex Pentland ve meslektaşlarının veri sendikası önerisi ile devam edelim.

Veri Sendikası Nedir?

Bir iş yerinde sendika nasıl çalışanları koruyor ve çalışanlar için ortak pazarlık yapıyorsa belli veri sendikaları da aynı şekilde bizim internet dünyasındaki dijital izlerimizden ortaya çıkan verimizi koruyacak, şirketlerin bizden habersiz bir şekilde birbirlerine satışlarını engelleyecek ve bizim istemediğimiz yerlerde bize karşı kullanılmasını engelleyecek.

'Sendikamıza üye olursanız verileriniz güvenle sadece sizin onayladığınız alanlarda ve şeffaflık ilkesi gereği her ay size bildirdiğimiz kurumlar tarafından kullanılır.'

Eğer verinizin ülke içerisinde kullanılmasını istiyorsanız ülke içerisinde örgütlenmiş bir veri sendikasına dahil olacaksınız ve verinizin nereye gideceği konusunda onlar ilgilenecek, eğer giyim kuşam konusunda reklam almak istiyorsanız bu konu etrafında örgütlenmiş sendikaya üye olacaksınız ve sendikanız sizin verinizi sadece ilgili kurumlarla paylaşacak. İlgili kurum sizin verinize göre sizin izin verdiğiniz kapsamın içindeki reklamları karşınıza çıkaracak.

Neden Veri Sendikası?

Alex Pentland'ın dijital ekonominin doğurduğu adaletsizliğe çözüm önerisi olarak sendikaları sunmasının görünen iki sebebi var. İlki, hâlihazırda sendikaların (en azından Amerika özelinde) kanuni yönetmelikleri belirli ve örgütlü yapılar olması. İkincisi ise yazının başında dijital ekonominin hammaddesi olarak tanımladığımız verinin diğer ekonomik kaynaklardan özü itibarıyla ayrışması:

1- Diğer üretim ham maddelerinin aksine veri değeri

ölçülebilir eşit birimlere ayrışmıyor, yani 1 litre petrol standardize edilebilirken 1 megabyte veri içerdiği bilgiye göre daha az veya çok değerli olabilir.

2-Veri büyük hacimlerde olduğu zaman değerli. Örneğin, şirketlerin müşteri davranışını, devletlerin ya da partilerin seçmen davranışını tahmin etmeleri için büyük veri kümelerine ihtiyaçları var. Tek başına bir insanın ya da yeterince büyük olmayan verinin ekonomik pek bir değeri yok.

3- Diğer üretim hammaddelerinin aksine verinin paylaşılabilir olması (non-exclusivity), yani bir hammadde veya insan emeği aynı anda bir iş için kullanılabilirken, aynı veriyi birden fazla kişinin veya kurumun kullanıp çıkarım yapması mümkün.

4-Verinin zaman hassasiyeti olması. Örneğin, geçen hafta dinlediğimiz müzik, 6 ay önce dinlediğinizden daha değerli.

5-Yukarıda sayılan tüm bu sebeplerden dolayı verinin serbest piyasada diğer ürünler gibi alınıp satılamaması.

Yeni Ekonomiye İnşa Etmek kitabında bahsedilen tüm bu sebepler, vatandaşların eğer bu yeni petrolden yararlanmak istiyorlarsa sendikalaşmalarının ya da kolektif bir biçimde hareket etmelerinin her zamankinden daha gerekli olduğunu vurguluyor. Böylelikle yeni ortaya çıkan bu ürünün kimlere satılacağı hakkında söz sahibi olabilmek satışlardan o bilginin üretimine aracı olan kişiler olarak pay alabilmek mümkün. Aksi takdirde kontrolü başkalarının ele geçirmesi çok olası.

Veri Sendikaları Mümkün mü?

Akla gelen ilk soru, büyük şirketlerin bu işe nasıl razı edileceği. Facebook, Twitter gibi şirketler ellerindeki teknoloji ve ilk yola çıkan olma avantajları sayesinde oyun kurucu olarak büyük avantaj elde etmiş durumdadır. Elleriindeki veriyi kimse ile karşılıksız paylaşmayacakları gibi, veri üzerindeki hâkimiyetlerini sınırlamak gibi bir niyetleri de yok. Veri sendikalarının işlevselleşmesi için, bir şekilde verilerimizin, onların platformlarında toplanmasına ve dağılmasına razı olmamız gerekiyor. İlk yola çıkan şirketlerin katettiği yolu ve bizlere sağladıkları imkânları düşününce kimsenin bu platformlardan çıkıp alternatiflerine yöneleceğini kolaylıkla söyleyemeyiz.

Bu noktada siyasi otorite devreye girebilir. Devletlerin zorlaması ile büyük şirketlerin ellerindeki verilerin

detaylarını çeşitli veri sendikaları ile paylaşması zorunlu kılınabilir. Her ne kadar uluslararası şirketler insanlar ile doğrudan bağ kursa da devletler kendi egemenlik sınırları çerçevesinde bu ilişkiye müdahale edebilmekte. Buradaki müdahale yasaklamadan ziyade daha doğru ve vatandaşların farkında oldukları süreçler ile büyük şirketlerin kişilere ulaşması. Devlet kurumları bu şekilde müdahalelerde bulunurken bu süreç vatandaşa da iyice anlatılmalı ki halk, düzenlemelerin sınırlarını ve getirilerini götürülerini değerlendirebilsin.

Bir diğer soru ise, sosyal medyada üretilen verinin gerçekten sahibi biz miyiz? Bizim de dâhilimiz ile oluştuğu bir gerçek; fakat biz, sonuçta bu siteleri ücretsiz kullanırken bir hizmet alıyoruz. Veri, bir nevi bunu ödeme şeklimiz değil mi?

İnsan, ürettiği değer üzerinde söz sahibi olmak ister. Sosyal medyada gezinmek her ne kadar emeğe dayalı bir üretim gibi gözükmese de ortaya çıkan alınıp satılabilen bir bilgi türü var. Bizim aracılığımız ile oluşan bu bilgi türünden pay almak, nereye satıldığını bilmek hakkımız. Bunun yolları ileriki yıllarda çok tartışılacağı benziyor. Alex Pentland, “veri sendikaları” kavramı ile bu tartışmaya kaliteli bir bakış açısı getiriyor.

Ahmet Utku Akbıyık – Harvard Üniversitesi’nde Siyaset Bilimi doktorası yapıyor.

Nur Sevencan – Wellesley College’da ekonomi lisansını tamamladı. Yıldız Teknopark’ta Girişimcilik Uzmanı olarak çalışmaktadır.

Vesilecilik ve Özgür İrade •

Abdullah Tarık Ömeroğlu

Vesilecilik, kâinatta etken nedenselliğe sahip tek kudretin Allah'a ait olduğunu savunan bir nedensellik teorisi. Doğada gözlemlediğimiz ve neden-sonuç ilişkisi olarak düşündüğümüz birlikteliklerin içsel ve etken bir nedenselliğe sahip olmadığını, bunların Allah'ın yaratmasında "vesileler" olduğunu ileri sürer. [1] Örnek verecek olursak, Allah, pamuğu ateş vesilesiyle yakar. Ateşin özünde nedensel bir yakma etkisi yoktur. Sadece yakma fiilinin yaratılmasında Allahutalaya ateşi vesile kılmıştır. [2] Allah, kâinatta düzenli bir yaratma irade etmiş ve bunun sonucu olarak pamuğu ateşle yakmayı istediği sürece ateş ve pamuk bir araya geldiğinde pamuk yanmaya devam edecektir; [3] fakat Allah, mucizeler vasıtasıyla bu düzenli yaratmayı bazen bozabilir. Nitekim Enbiya Suresi 69. ayette Rabbimiz, ateşe: "Ey ateş! İbrâhîm'e karşı serin ve selâmetli ol!" buyurmuş ve ateş, İbrahim (a.s.)'ı yakmamıştır. Buradan çıkaracağımız sonuç ateşin kendinde bir nedenselliğe sahip olmadığı, Allah'ın ateş "vesilesiyle" yakma fiilini yarattığıdır. Bu itibarla, bizlerin doğada gözlemlediği neden-sonuç ilişkileri aslında Allah'ın yaratmasındaki düzenlilik (adetullah). Tevhid akidesi gereği Vesileciler kâinatta Allahtan başka güç ve kuvvet sahibi olmadığını iddia ederler; fakat tam da bu noktada aklımıza bir soru gelir: Her şeyi Allah yaratıyorsa bizlerin fiillerini de Allah yaratıyor demektir. O hâlde bizler nasıl özgür seçimlerde bulunabiliriz?

Kader ve özgür irade konusunda İslam dünyasında ana hatlarıyla 3 görüş mevcuttur. Bunlar sırasıyla: Cebriye, Mutezile ve Ehl-i sünnet ve'l-cemaat. Aslında bu 3 görüş de kendi içerisinde fraksiyonlara ayrılmakla beraber ana hatlarıyla görüşleri aşağıdaki gibidir.

A-)Cebriye, kulların fiillerinde hiçbir fonksiyon olmadığını, Allah'ın yaratmasının önünde kulun durumunun adeta rüzgârın önünde yaprağın savrulması gibi bir zorunluluk içerdiğini savunur; ancak bu durumda eğer her şeyi Allah yapıyorsa ve insanın müdahalesi yoksa

adeta bir kukla vazifesi gören insanlar fiillerinden nasıl sorumlu tutulacağı problemi karşımıza çıkmaktadır.

B-) Mutezile, Cebriye'de gördüğümüz probleme karşı görünürde çözüm sayılabilecek bir öneri getirmektedir. Mutezile'ye göre kul kendi fiilini yaratabilir; fakat bu durumda da kâinatta kuvvet ve kudret sahibi bir tek Allah'tır [4] olan tevhid akidesine karşı kullara da kudret vermiş oluyoruz ve bu durum da başka problemlere kapı aralıyor.

Her konuda olduğu gibi kader ve özgür irade konusunda da Ehl-i sünnet ve'l-cemaat, bizleri sahil-i selamet olan istikametli yola çıkarmaktadır. Aslında Eşari ve Maturidilerin birbirlerinde farklılık arz eden çözümleri olmasına rağmen ben yazımda Maturidi uleması arasından Sadruş-Şeria'nın çözüm yolunu kullanmak istiyorum. [5]

Maturidi kelamına göre bizler sınırlı bir özgürlük alanına sahibiz. İnsanlar yalnızca cüz-i irade ya da azm-i musammam denilen karar anlarında özgürdüler. Cüz-i irademiz ise sadece irademizin bir fiil ile ilişkilensinden ibarettir. [6] Yoksa bizde oluşan şevk veya meyil Allah tarafından yaratılmıştır ve bizim meyile müdahalemiz yoktur. Bizler sadece gelen meyli yapıp yapmama aşamasında meylimizi fiili yapmak ya da yapmamakla ilişkilendirirken özgürüz. Aşamaları daha iyi anlayabilmek adına süreci bir örnekle açıklamak istiyorum: Gün boyu yemek yemediniz ve ikinci vakitlerinde karnınız acıkmaya başladı. Sizdeki bu acıkma hissine meyil denir ve meyliniz mahluktur (yaratılmıştır). Size gelen açlık meylinin sonucu olarak önünüzde bulunan ekmeği kaldırıp ağzımıza götürdünüz. Buradaki ekmeği ağzımıza götürmenizi temsil eden fiziksel süreç de mahluktur; fakat en son ekmeği yemek ya da yememeye karar verdiğiniz an mahluk değildir ve siz bu aşamada özgürsünüz. Mesela, oruçlu olduğunuz için acıkma meyliniz olmasına rağmen ekmeği yemeyi tercih etmeyebilirsiniz. Bu

ekmeği yemek ya da yememeğe karar verdiğimiz “an” emr-i itibari denilen farklı bir ontolojik kategorinin altına girer. Maturidiler işte tam bu karar anının emr-i itibari olduğunu savunurlar. Karar anında cüz-i irademiz devreye girer ve bu anda kullar fiillerini yapıp yapmama konusunda özgürdür. Emr-i itibari, farklı bir ontolojik kategoride olduğu için yaratmaya konu olmamaktadır. Nasıl ki geometrik bir şekil olan üçgene, güzel kokuyor diyemiyorsak emr-i itibariye de yaratılmış diyemiyoruz çünkü bunlar farklı ontolojik kategorilerde yer alıyor. Bu noktada emr-i itibari kavramını biraz daha açmak istiyorum; ama detaylara girmeden önce kısaca çözüm yolundan bahsedeceğim:

Bizler öyle bir kavram ortaya koymalıyız ki fiillerin sorumluluğunu kula yükleyebilelim; ama aynı zamanda kullandığımız bu kavram kula yaratma yetki ve kudretini vermesin. Böyle bir kavram bulunabilirse sorun çözülecektir. İşte bu kavrama emr-i itibari diyoruz. Sadruş-Şeria, emr-i itibari denilen bu kavramı Mukaddimat-Erbaa’da, kader ve özgür irade için kullanmıştır.

İtikadımıza göre, bir şeyin yaratmaya konu olabilmesi, yani kudretin taalluku için hariçte sabit bir vücudu olması gerekiyor. Bu noktada Sadr us-Şeria bizlere emr-i itibari denilen yeni bir ontolojik kategori sunuyor. [7] Bu ontolojik kategori yaratma kapsamı altına girmiyor çünkü emr-i itibari dediğimiz kavram hariçte vücudu olan bir şey değil. Emr-i itibari, ne mutlak manada var ne de mutlak manada yok. Emr-i itibarinin kudretin taallukunu gerektirecek bir vücudu yok. Emr-i itibariyi kavramsallaştırdığımızda zihninizde bir vücudu vardır. Zihni bir vücudu vardır ifadesindeki muğlaklığı gidermek ve konuyu biraz daha açmak adına şöyle örnek verebiliriz: Bizler, bir şeyin yokluğunu da kavramsallaştırabiliriz. Mesela, ölmüş bir kediniz olsun. Bu

durumda “ölmüş kedi” kavramı sizin zihninizde vardır ve mahluktur; ama “ölmüş kedi” kavramının ima ettiği şey (referent) yoktur ya da zihninizdeki Allah ifadesi, kavramı mahluk iken ima ettiği Allah (c.c.) mahluk değildir çünkü Allah, yaratmaya konu olan bir şey değildir. Emr-i itibari zihni bir varlıktır ifadesinden bunu anlamalıyız. Emr-i itibari için ne vardır ne de yoktur denir. Bunlar, zihinde mevcut olan hakikatlerdir. [8] Bu gibi şeylere yaratma yani kudret taalluk etmez. Yaratma, hariçte vücudu bulunan durumlarla ilgilidir. [9] Emr-i itibariyi daha iyi anlayabilmek adına birkaç emr-i itibari örneği vermek istiyorum. Mastar çekimli fiillere emr-i itibari diyebiliriz.

Mesela, “yapmak” mastarını ele aldığımızda, “yapmak” mastarının hariçte, belirli bir zamanda vücudu olmayıp zihni bir kavram olduğunu görmekteyiz. Mastar çekimli fiil hariçte, belirli bir zamanda vücudu olmadığı için yaratmaya konu olmaz. Hariçte var olduğunu söyleyemiyoruz; ama aslında yok olduğunu da iddia edemiyoruz. Bu durumda mastar çekimli fiilin ilmi bir vücudu olmuş oluyor; fakat “gitti” ve “gidiyor” gibi ifadeler hariçte belirli bir zamanda vücudu olan durumlardır. Bu yüzden “gitti” ve “gidiyor” gibi ifadeler yaratmaya konu olurlar. Emr-i itibariye bir başka örnek ise ilişki bildiren durumlardır. Mesela, sağ ve sol kavramını düşünelim. Sağ tarafınızda bir bardak olduğunu farz edelim. Sizin ve bardağın hariçte sabit bir vücudu vardır ve yaratmaya konu olursunuz. Sizin ve bardağın sabit bir vücudu olmasına rağmen bardak ve sizin aranızdaki “sağ”lık durumunun ise sabit bir vücudu yoktur. Buradaki “sağ”lık durumu siz ve bardağın ilişkileneceğiniz neticesinde ortaya çıkar ve ilişkiseldir. Nitekim yer değiştirdiğiniz takdirde sizin ve bardağın vücudu sabit olmasına rağmen “sağ”lık durumu ortadan kalkacaktır. Demek ki ilişkiyel durumların hariçte sabit bir vücudu yoktur. Hariçte vücutları olmadığı için de yaratmaya konu olmazlar; eğer yaratılsalardı sübut bulmaları gerekirdi. İnsanların cüz-i iradeleri de ilişkiyel olduğu için emr-i itibardır ve yaratılmamıştır.

Daha önce de belirttiğim gibi bize gelen meyil yaratılmıştır ve Allah’tandır; ama meyil ile eylem bitmiyor. Bizler gelen meyili bazen gerçekleştiriyoruz. Demek ki meyilden sonra bir aşama daha vardır. İşte gelen meyili 2 alternatifimiz olan yapmak ya da yapmamakla “ilişkilendirmek” aşaması bize aittir. Bu aşama ilişkiyel olduğu için sabit bir vücudu yoktur. Hariçte sabit bir vücut sahibi olmadığı ve ilişkiyel olduğu için de yaratılmamıştır. Cüz-i irademiz ilişkiyel bir emr-i itibari olmayıp hariçte sabit bir vücuda sahip olsaydı yaratılmış olması gerekecekti, bizler de meyil geldiğinde zorunlu olarak fiilimizi gerçekleştirecektik; ama ekmeğin örneğinde olduğu gibi cüz-i irademiz yani karar anımız emr-i itibari olup sabit bir vücudu olmadığından ötürü yaratmaya konu olmuyor ve zorunluluk içermiyor. Bunun sonucunda da bizler, ekmeği yemek zorunda kalmayıp özgürce

karar alabiliyoruz. Özgür irademizle ekmeği yemeye karar verip akabinde ekmeği yersek yeme aşamamızı ifade eden fiziksel süreç de yaratılmış oluyor. Kısacası, özgür irademiz Allah tarafından yaratılan iki durum arasında ortaya çıkan ilişkisel bir durumdan ibaret oluyor ve kısıtlı bir özgürlük alanına sahip oluyoruz.

Abdullah Tarık Ömeroğlu: Boğaziçi Üniversitesi İktisat Bölümü'nde öğrenimini sürdürmektedir.

[1] Kelam geleneğimizde Eşari ve Maturidi mezheplerimiz vesilecidir. Vesilecilik Batı'da Malebranche tarafından savunulmuş, Hume'un nedenselliğin zorunluluk içermemesinden bahsetmesiyle de ün kazanmaya başlamıştır.

[2] Gazzâlî. *Filozofların Tutarsızlığı*, Çev. Mahmut Kaya- Hüseyin Sarıoğlu. (İstanbul: Klasik Yayınları, 2018), 167-168

[3] Tümevarım problemi gereği biz 1000 sefer de ateşin pamuğu yaktığını gözlemlese bu, 1001. seferde ateşin pamuğu yakacağına delil olmaz.

[4] "Kuvvet yalnız Allah'ındır." Kehf Suresi, 39. ayet

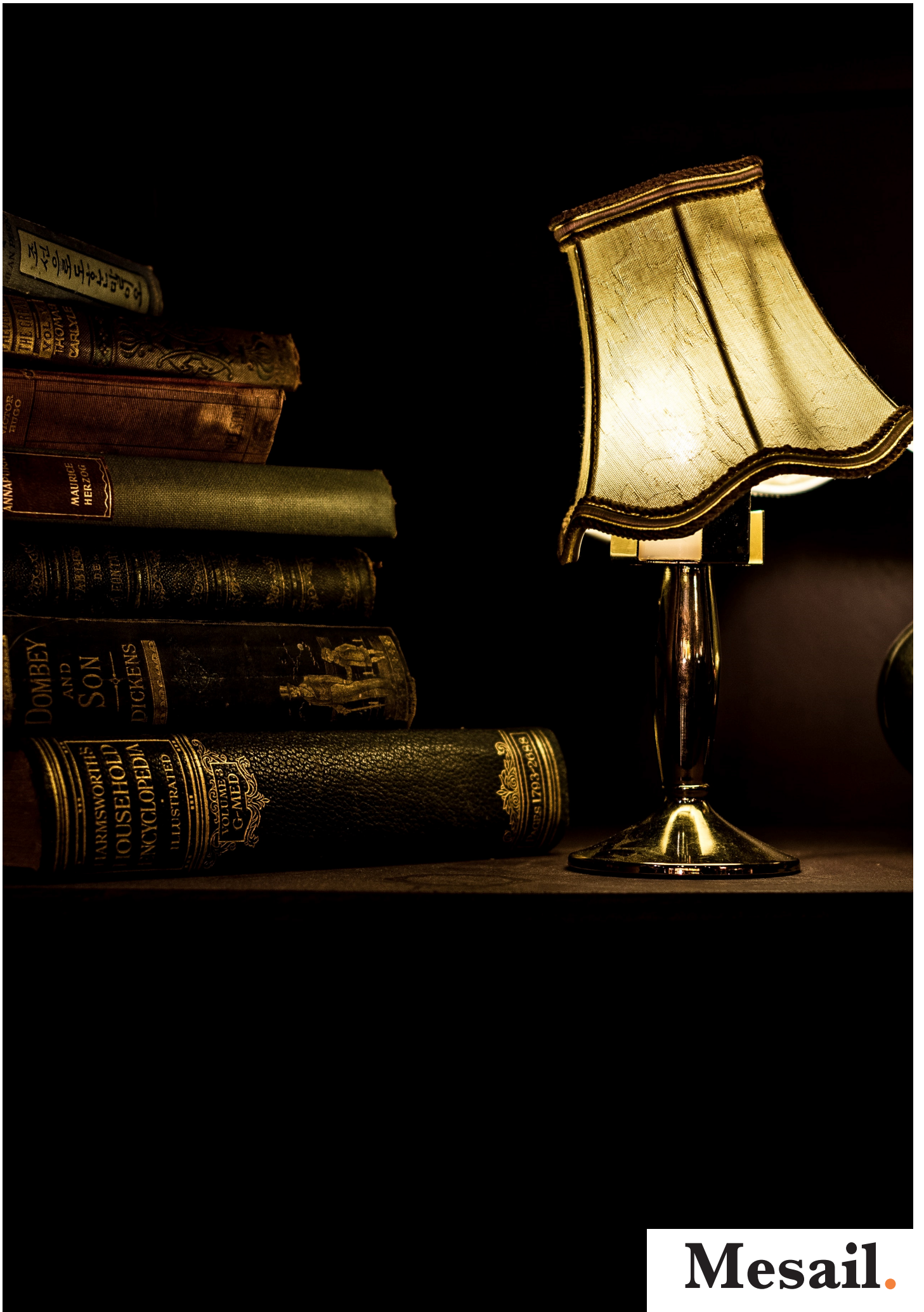
[5] Konu hakkındaki diğer açıklamalar ve daha detaylı bilgi için Dr. Ömer Aydın'ın *Kuran Işığında Kader ve Özgürlük* kitabına bakılabilir.

[6] Dr. Ömer Aydın, *Kuran Işığında Kader ve Özgürlük*. (İstanbul: Beyan Yayınları, 1998), 67

[7] Yaratmaya konu olmayan farklı ontolojik kategoriler hakkında detaylı bilgi için John Searle'in *The Construction of Social Reality*'sine bakılabilir.

[8] İbn Sina'nın varlık anlayışı da zihni ve a'yanda olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

[9] Age, 68.

Mesail.